

JEGENYÉK A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Ennek az egész beszélgetésnek az alap gondolata egy Ratkó József-versidézet: „*Minden emberben fa lakik / Ágaira fészket rak a hit.*” Ha azt mondjuk, dunántúli mandulafácscska, legtöbbünknek Janus Pannonius jut eszébe, a feketén bólingató eperfáról Arany János, az agg diófáról talán az öregedő, magányos Berzsenyi... és folytathatnánk vég nélkül a sort a magyar irodalom tölgyeseiről, hárs-, akác-, fenyő- és erdőillatú tájairól, nyelvi világunk valóságos és lelki tündérvilágjáról. Az idei év fája a vadalmafa. Kinek ne jutna eszébe erről a „drága” József Attila, a *Szeretném, ha vadalmafa lennék* című verse?

Annak, hogy a jegenyét választottam mai irodalmi barangolásunk témájául, természetesen személyes oka van. Azt hiszem, a hiányérzet és a bűntudat leginkább. Csillaghegyen lakom, a Róka-hegyen, egy zsákutcában. Az utcánk felső végében, az Ürömi út hajlatában volt egy hatalmas, pompázatos jegenyefa. Kivágták. Van ennek már vagy három éve. Túl nagyra nőtt! Én csak madárpalotának hívtam, pedig nem is tudtam, hogy egy kortárs költőnknek van egy ilyen című verse: *Madárpalota*. Elsőként ebből a versből, Döbren-tei Kornélnak ebből a gyerekversnek gondolt költeményéből idéznék: *A határban nagyon árván / jegenyefa áll a vártán, / magos égbe bátran tör föl, / a csizmája anyaföldből, / világgá ő nem megy soha, / Magyarország az otthona.* Ez az első versszak, aztán jön a mindenféle madárnépség csirregése-cserregése (amit a gyerekek nagyon szeretnek mondani), s végül a befejezés groteszk két sora: *felhőt pukkaszt, olyan magas, / hegyén varjú a szélkakas.* Igen, lelki terápiaként is hatott rám ez a magyar sorsot szimbolizáló vers, a valóság és a művészet találkozásának, összekapcsolódásának ilyen meg tapasztalása.

És egy másik, diákkori emlék! Petőfi Sándort a *Hazámban* című verssel kezdte tanítani gimnáziumi magyartanárnak. Azt mondta, hogy válasszuk ki, melyik versszak tetszik ne-

künk a legjobban, és miért? Emlékszem, azt is mondta, hogy nyugodtan hunyjuk be a szemünket, amikor ő fölolvassa a verset, s próbáljuk látni is azt, amit hallunk. Ennél könnyebb feladatot nem is kaphattunk volna! (Akkoriban a legtöbb gyerek vidéken, rokonoknál, nagyszülőknél töltötte a vakációkat, s évközben is szabadon csatangoltunk, kirándultunk, túráztunk, otthon voltunk a hazai tájban.) Nem csak a képzeletünk, hanem a valóságosan megtapasztalt élmény is segített minket. Az egész vers, s különösen a kiválasztott versszak a maga képszerűségével, természetes realizmusával mind a mai napig az otthonosság érzetét kelti bennem: *Rég volt, igaz, midőn e jegenyék / Árnékain utószor pihenék, / Fejem fölött míg őszi légen át / Vándor darúid V betűje szállt.* (Mai nyelven azt mondanánk, hogy pontosak a vers tér- és időkoordinátái, az évszak, a napszak is beazonosítható, s benne maga az ember, az ifjú költő, Petőfi Sándor.)

A magyar nyelvre – a keleti nyelvekhez hasonlóan – a képi gondolkodás a jellemző. Tudjuk, hogy anyanyelvünk meghatározza a világlátásunkat, a világgépünket is: mi többnyire nem fogalmakban, hanem képekben gondolkodunk. „Száll a madár ágrul ágra / Száll az ének szájrul szájra...” Lehet-e nemzedékek kapcsolatáról szebben és tisztábban szólni? A magyar nyelv s általa a költészetünk, népköltészetünk is a lehető legtermészetesebben örzi és közvetíti azt a többdimenziójú világgépet, amit a Biblia így mond: *Amit megköttök a földön, az az égben is kötve van.* Bármennyire is „egydimenziójú” (felülről zárt, szakralitás nélküli) világgépet próbálnak ránk erőltetni – napjainkban különösképpen –, az égig érő fa, az életfa, világfa ma is eleven életszimbóluma a magyarságnak. (Talán ezért is érintett oly fájdalmasan a csillaghegyi jegenyefának, a mi madárpalotánknak a mégoly „indokolt” kivágása.)

A régi magyar nyelvben az 'igenyes' szó egyenest jelentett. Ebből született a mai jegenye szavunk is.

Most talán nézzünk néhány példát arra, hogy milyen gaz-

dag hangszerelésben szólal meg ez a jelentéstartalom (egyes-nes) egy-egy versben, illetve versrészletben:

*A kényes őszi nap mindenhová elér.
Ennyi fény, ennyi fény! Ez már a fény utolja.
Rezgő fényoszlop a jegenye.*

Séta és meditáció – ez a címe Csorba Győző versének, amelyből idéztem. A következő (oszlopos) idézet Keresztury Dezső *Dunántuli hexameterek* című ciklusából való:

*Jegenyék!: tél szállás karmai,
varjak vára, szelek zöld kürtjei,
színarany oszlopok ősszel:
tűnt korom isteni órei!*

Mindkét versben a fény is és az út (az úton levés) is természetes szimbólum. Arany János „Reggel és est” című ifjúkori verse is ide kívánczodik. Kevesen ismerik. Én nagyon szeretem a frissességét:

*Szeretem a reggelt,
Mikor a jegenyék sudarára
Legelébb esik a
Születő nap arany sugára
S kiderül a vidék,
Szine, illata, hangja föléd:
Tova még, tova még!
Enyim a nap, enyém az élet...*

Ez után, az életörömtől lelkes, napindító „kurjantás” után nincs szívem kihagyni Arany és Petőfi jó barátjának, Tompa Mihálynak egy népdalszerű négysorosát:

*Beh karcsú az a jegenye!
Beh is fent van a teteje,
Ha én olyan karcsú volnék:
Héjh az idén még férjhez mennék!*

Jó nagyot lépünk most, térben és időben is! Ki fogják találni, hogy kitől idézek.

*Erdőt járunk, árkot lépünk,
Bükkfa-lábunk, venyige-térdünk,
Szél se tudja, merre térünk,
Jegenye-sudaras utakon élünk.*

Igen, Weöres Sándor. De sok jegenyefás népdalunk is van. Ehhez leginkább talán a Sudár jegenyefán... kezdetű illik

(közös éneklés): *Sudár jegenyefán fészket rak a csóka, / Barna legény tanított a csókra...* Ez egész szépen szólt! Akkor még maradjunk kicsit az „erotikánál”, a szerelmi témánál. Főleg a ritmusa miatt hallgassuk most meg Bucz Hunor *Pontozó* című versét, amit kifejezetten erre az alkalomra írt.

*Hej laboda laboda
Mindenedet add oda
Patika ó patika
Gyógyítottál valaha
Tele van az iszákomb
Pokoli szép világomb
Jaj tillárom tallárom
Nem lehetsz a virágomb
Penge éles jegenye
Itt a szívem döfj bele
Világ minden verebe
Fészket rakhatsz idebe*

Talán nem mindenki tudja, hogy a *laboda* szó a jegenyenyár egyik népi elnevezése. Hangzásában őrzi, hogy Itália (Lombardia) felől honosodott meg hazánkban. Főleg a 17. században vált elterjedté az alföldi vidékeinken. (Ezért is idéztem a legelején Petőfit.) Ha alföld, akkor most szólaltassuk meg a méltatlanul elfeledett Váczi Mihályt, akit – népszerűsége miatt is – mindenáron „szocialista” költőként akart kisajátítani az aczéli kultúrpolitika. Az egykori tanyasi kisdíák, a nyírségi tanító-költő „realizmusa” és „egyenes” beszéde a hivatalos ítések szerint ma teljességgel avított és maradi, úgymond: nem eléggé modern, nem „európai”. Érdemes a teljes verset meghallgatni. Nem csak hallani, hanem látni is fogjuk – ha van némi emlékképünk még az alföldi magyar tájról, gyermekkorunk világáról!

JEGENYE-FÉNYBEN

*A búzafények áramló mennyében
szinte dúdolva jött a gyalogút
ezerfelől – és vezette kézen
a tarisznyába botló kisfiúk
s pipacskendős kislányok hadát.
Jöttek a gyerekek, s gyíkot keresve
lesték, hol remeg az út menti fű,
s ha csirkéit sírva hívta a fűrj:
a suhógó búzában törve, messze
kószáltak – odahagyva az utat.
Fejük felett összecsapott a fénytelt
kalászok íve – ám egyik se félt,
hogy eltéved, mert a fészekhez-térdelt*

gyerek is, ha felvetette a fejét,
 minden tájról látta a jegenyét,
 amit zöld gyertyaként még nyolcvan éve
 tűztek le az iskola tövinél,
 hogy örök-érzékeny szelekben égve
 hívja azt, akit öröme szó fénybe,
 vagy gondja barázdáin mendegél.
 S a jegenye – zöld máglya – égre lobbant
 a pusztában: – s hol tornyok nincsenek,
 harang se zeng, hirdeti roppant
 hitét, kiáltva, fényben, viharokban:
 – Gyermek, népek, erre jöjjetek!
 Százezer külön mozdulású vágy van
 benne – de minden ággal egy irányba,
 csak fel! – a fény egébe tör zokogva,
 hogy lángra gyújtsa, hívja, felemelje
 azt, ki fáradtan hullna a homokra.
 Vad, tragikus fohászu lélek: – éber
 ezüst tükröket a Mindenségbe tart,
 és felelősen minden levelével
 figyel, jelez hajnalt, távol vihart.
 Csak vándormadár száll rá néha: éjjel
 hulló csillag reszket meg levelén:
 hozzá a por szürke leple nem ér fel,
 sem a csalán s a gazok tövise.
 Csak vihar töri s villámmal a fény.
 Ilyen kívántam lenni én is, ott, a
 homokba szúrt nyárfa: – a tanító,
 ki fénybe tör, ragyogó hit a lombja,
 irány azoknak, jel és biztató,
 kik jönnek barázdákban botladozva.

Ebben a versben a magyar költészet jegenye-jelképeinek szinte minden motívuma, színe, hangulata, jelentéstartalma benne van. A külső és belső táj, az évszakok fordulása, a kicsi és nagy, a lent és fent, az idő múlása, az úton levés... Az irodalomtudomány ezt létösszegző versnek nevezné, mi tekintsük egyszerűen csak hiteles, szép önvallomásnak, önarcképnek.

És egy másik vallomás „Csoóri Sándornak, a hajdani pápai diáknak” a költőtárstól, Nagy Gáspártól: *Milyen év, milyen nyár, nem tudom – / testem előtti szél, testem utáni nap sajdul át csontjaimon / s a láng ígérete, hogy túlvilágom is nyár lesz, csupa dél, / szivethamvasztó sétatűt jegenyelevel fényinél.” // Nem irigyeltem én soha semmiért, / ha csak ezért az árva*

négy sorért nem... (Mikor négy sorát idézem). És egy másik, emlékezetemben különösen megmaradt versrészlet Csoóri Sándor *Virágvasárnap* című kötetéből: *...talán az övé minden átvilágított jegenyecsúcs / s a fényoszó-hosszú sugarak is a temetőkön* (A som, a lonc, a sejtelmes kökény).

Reményik Sándor ezt írja: *Arany jegenye, ki beszél veled, / Valaki megszólított messziről. / Attól remeg most minden levelled...* (Ki beszél?). Ugyanez a hang szólal meg Kányádi Sándor kötet cím-adó versében is (Valaki jár a fák hegyén).

Idézhetnénk, sorolhatnánk itt vég nélkül a magyar irodalom herbáriumból a jegenye-sorokat. Száz idézetet írtam ki, mindegyiket külön kis kartonra – Ady Endrétől Nemes Nagy Ágnesig, Takáts Gyulától Bata Jánosig –, ezek közül mindenki kedvére válogathat és vihet magával. Az időnk azonban véges. Búcsúzzunk hát Weöres Sándor soraival:

*Jegenyefa-jegenyefa-jegenyefa-lánc,
 sima út szélén kettős ránc.
 Denevér, bak-egér, északi szél,
 kondul az óra, megszöktél,
 három mérföld és egy fél
 hosszú hajamba mért téptél?
 Fülemüle, fülemüle, gyönyörű madár,
 hallgat, hallgat, hallgat már.*

Elhangzott a Magyar Népfőiskolai Collegium Egybegyűjtetek titeket! című balatonlellei konferenciáján (2019. jún. 29. – júl. 5.)

Magyar föld! suhogó jegenyék ostorhegyét szallagozó szelek hazája! milyen szépek meggyfa-menyasszonyaid, rózsaszín virágos kajszibarack-koszorúslányaid a torlóó sudár tavaszokban! mikor a csitri őszibarackok is kart karba fonva lakodalmasdit játszanak, s hajcsatjaik méhek, szitakötők meg lepkék! mikor nem kormítja le rügeiket s a zárt szárnyú virágbimbókat a serénykedő gazda hajából reájuk rettenő dér-ezüst, s fogai közül a dermedt káromkodás.
 (...)

Kiss Benedek: *Az én földem* (részlet)